

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE HAYVAN ADLARINDAN TÜRETİLMİŞ BİTKİ ADLARI

İlhan UÇAR*

Özet

Tabiatta var olan bitki ve hayvanlarla ilgili yapılan adlandırmalara, ortaya konulan kültürel ve bilimsel eserlerde rastlanılmaktadır. Bazı eserler, içerdikleri bilgiler ve taşıdıkları mesajlar açısından milletlerin geleceğine yol gösteren kilometre taşlarıdır. Türk kültür tarihi içerisinde *Göktürk Kitabeleri*, *Divânü Lûgâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig* bu türden eserlerdir. Bu eserlerde evcilleştirilmiş ve yabancı hayvanlara ait pek çok adlandırma bulunmaktadır. Bunların bir kısmı günümüzde de kullanılmaktadır. Uzak Doğu'dan Orta Asya'ya birçok coğrafyada görülen "*On İki Hayvanlı Türk Takvimi*" de hayvan adlarıyla oluşturulmuştur.

Hayvanları birbirinden ayırmak için çeşitli işaretleme yollarına başvurulmuştur. Hayvanların işaretlendiği kelimeler, sonraki aşamada bitkileri işaretlerken de kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hayvan adları, bitki adları, ad bilimi, anlam bilimi.

PLANT NAMES DERIVED FROM ANIMAL NAMES IN TURKEY TURKISH

Abstract

In naming the plant names and animals that are determined in the nature are seen in cultural and scientific works. Some of the works are the milestones that shows the future of nations in terms of the information contained in their messages. Göktürk Inscriptions, Divânü Lûgâti't-Türk and Kutadgu Bilig are these kind of works in Turkish cultural history. There are a lot of domesticated and wild animal names in these works. Some of these animal names are used today. 'Twelve Animal Turkish Schedule', which is seen in many geography from the Far East to Central Asia, is formed with animal names.

In order to distinguish the animals with each other, various marking ways have been used. The words that are used for marking the animals are also used for marking plants in the next stages.

Keywords: Animal names, plant names, onomasiology, semantics.

Giriş

İnsanın kendi türünden sonra en yakınında yer alan hayvanlar, kültürlerin oluşmasında ve şekillenmesinde önemli bir yer tutar. Başlangıçta yabancı hayvanlardan korunmak için onlarla mücadele eden insan, sonraki dönemlerde hayvanlardan çeşitli bakımlardan yararlanma düşüncesi içerisinde olmuştur. Tavuğun yumurtası, ineğin sütü, boğanın gücü, eşeğin dayanıklılığı tanındıkça onlarla daha iyi ilişkiler içerisine girilmiş ve hayvanlardan en üst seviyede faydalanma yoluna gidilmiştir.

* Okutman; Sakarya Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, iucar@sakarya.edu.tr.

Hayvanlarla hayatı paylaşma öğrenildikten sonra, onları birbirinden ayırmak için çeşitli işaretleme yollarına gidilmiştir. Bunun sonucunda bazı insan ve bitki adlandırmalarında daha önceden işaretlenmiş olan hayvanların adlarından da yararlanılmıştır.

Farklı kültürlerde farklı hayvanların “sembol, simge” durumuna yükseltildiği görülmektedir. Sembolleşen hayvanlar “kavram, çağrışım, kelime” üçgeninde bazen bir bitkiye, bazen de bir insana ad olabilmektedir:

Türklerin yol göstericisi, ordularının önünde yürüyen kılavuz olarak görülen kurt, tarih boyunca Türklerin en büyük destekçilerinden biri olan at, Türklerce kutsal sayılan geyik, Türklerde de gücün ve liderliğin sembolü olan aslan ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan, 24 Oğuz boyunun sembolü kuşların ve diğer bazı hayvan adlarının kişi adı olarak kullanılması Türk kültüründe eskiden gelen bir gelenektir (Şenel ve İlhan, 2008b: 322).

Bir milletin dil, folklor, tarih ve kültürü açısından büyük önem taşıyan (Gülensoy, 1999: 3) kişi adlarının oluşumunda da hayvan ve bitkilerin anlam alanlarından yararlanılmıştır. Hayvanların ve bitkilerin çeşitli özellikleri göz önünde bulundurularak oluşturulan anlam alanları içinde kişi adlandırmaları gerçekleştirilmiştir. Türklerde kişi adlandırmalarında “güçlü hayvanların (Aslan, Kaplan, Boğa, Baybars, Yolbars, Kartal, Şahin, Atmaca vb.) adları”; “güzel görünümlü, uysal hayvanların (Sülün, Kumru, Suna “yeşilbaş ördek”, Keklik, Turna, Horozbay/Orozbay; Ahu, Ceylan, Maral, Ceren vb.) adları”; “bitkilerin (Buğday, Arpa, Çavdar, Çınar, Gül, Menekşe, Orkide, Manolya, Yasemin, Fulya, Başak, Fidan, Filiz, Funda vb.) adları”ndan yararlanılmıştır (Gülensoy, 1999: 3-8). Mert, grafik yazının ilk basamağı olan petrogliflerde geçiş sıklığı yüksek olan hayvanlardan bahsederken şu bilgileri verir: “Yazılı iletişimin ilk örnekleri niteliğinde olan kaya üstü tasvirlerde ise en fazla dağ keçisi, geyik, kurt ve ata yer veren Türkler, önem derecesine göre yılan, domuz, ejder, köpek gibi hayvanları da kaya üstü tasvir olarak kullanmışlardır” (2007: 300). Doğan, eski Türk kültüründe koyun ve koç gibi hayvanlardan yararlandığını ifade eder: “Eski Türklerden itibaren göçebe Türk toplumu koyun ve koç gibi hayvanlardan faydalanmışlar, sürüler hâlinde beslemişlerdir. Koyun uysallığın simgesi olarak ‘at, geyik, koç, kartal vb.’ hayvanlarla birlikte mezar taşlarında, minyatürlerde ve heykellerde sıkça yer almıştır” (2002: 620).

Kültürün hayvan adları üzerinde önemli etkileri vardır. Kültürdeki gelişmeler dilde kullanılan kelimeleri de etkilemektedir. Özellikle tarihî süreç içerisinde yaşanan din ve coğrafya değişiklikleri kültürün taşıyıcısı olan dili önemli oranda etkilemiş ve bu durum hayvan adlarında da kendini göstermiştir. “Türk mitolojisinde Anka, Simurg, Garuda, Grifon, Ejder gibi fantastik hayvanlar geçmekte iken Dede Korkut Kitabı’nda İslam kültürünün de etkisi ile olmalı

ki, hayvanlar genelde avlanılan ya da kahramanlar için savaşılan canlılar olarak karşımıza çıkmıştır” (Özkartal, 2012: 60).

Türk kültüründe atın önemli bir yeri olduğunu Göktürk Kitabeleri’nden itibaren yazılı belgelerimizde görmekteyiz. Alyılmaz, hem göçebe hem yarı göçebe hem de yerleşik Türklerde atın önemine dikkat çekmektedir:

Atlar hem göçebe hem de yerleşik Türk kültür ve medeniyet tarihi içinde çok önemli bir yere sahiptirler. Türk milleti tarihin her devresinde olduğu gibi Köktürkler zamanında da kimi zaman atın gücünden, etinden, sütünden, derisinden istifade etmiş; kimi zaman onu Tanrısı’na kurban adanmış; kimi zaman dost bilip, sırdaş bilip ona sırrını açmış; ‘Kuş kanatın er atın’ atasözünü ispat edencesine onunla adeta aynileşmiş; kimi zaman da onunla sefere çıkıp, ırak yolları, illeri yakın eyleyip “gök kadar engin ülkeleri” fethetmiştir (1996: 158-159).

Atın Türk kültüründe gökle birlikte anılması onu diğer hayvanlardan ayırır ve kendisine bir yücelik katar. Eski bir Türk efsanesine göre Türk, gökyüzünden yeryüzüne atlı olarak inmiştir. Bilindiği gibi Türk kamları, Gök Tanrısının katına ata veya kartala binerek yükselirler (Kaplan, 1988: 13).

İlk yazılı belgelerimizden itibaren kültürdeki hayvanlarla kelimelerin beraber yol aldıkları görülmektedir. Türk dili ve kültürü açısından önemli bir yere sahip olan Göktürk Kitabeleri, hayvan işaretlemeleri açısından da önem taşımaktadır: “Yazıtlarını genellikle uzun ömrün ve bilgeliğin sembolü olarak gördükleri kaplumbağa kaide üzerine yerleştiren Türkler, yazıtlarının tepeliklerinde kurttan süt emen çocuk tasvirlerine, ejder tasvirlerine yer vermişlerdir” (Alyılmaz, 2005: 14-15; Mert, 2007: 298). Bilge Ata’nın sözlerini ebedileştirerek sonraki yüzyıllara, binyıllara taşıyan Türk milleti, bu sözlerle birlikte birtakım hayvanları da ebedileştirmiştir.

Hayvanları birbirinden ayırmak için yapılan işaretlemeler, aynı cins içerisinde aynı kavram aralığında farklı kelimelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Genellikle renk adları kullanılarak yapılan farklı işaretlemeler Göktürk Kitabeleri’nde de karşımıza çıkmaktadır: *ak adgır* “ak aygır”, *ak at* “ak at, kır at”, *boz at* “boz at”, *özlik at* “has at”, *torug at* “doru at”, *tögüntüg at* “damgalı at”, *yagız at* “yağız at” (Alyılmaz, 1996: 159-162). Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan atın farklı işaretlemeleri, kültür-dil bağlantısıyla izah edilebilir. Kaşgarlı Mahmud’un *Divânü Lûgâti’t- Türk* adlı eserindeki “*At Türk’ün kanadıdır.*” sözünden anlaşılacağı üzere at, konargöçer Türklerin yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur (Sümer, 1983: 1-2).

Hayvanlar ve bitkiler Türk folklorunun efsanelerinde, destanlarında, masallarında, türkülerinde, atasözlerinde önemli bir yer tutarlar. Bu kültürel ve edebî türlerin yer aldığı eserlerde hayvan ve bitki adlarıyla ilgili çok sayıda örnek görülmektedir. Başlangıçta yararı veya zararı görülen hayvanlar ve bitkiler işaretlenmiştir:

Hayvanların sütü, eti ve yünü olmasa onu sağmanın veya kırkmanın anlamı olmazdı. Bunu fark eden insanlar hayvanlarla ilgili mitleri ve inanç sistemlerini yaratmıştır. Aynı şekilde düşünmek, bitkiler için de geçerlidir. Yendiğini veya neye yaradığını bilmediğimiz bir bitki veya meyveyi toplamanın hiçbir anlamı yoktur. Avcı toplumunda bitki, yalnızca hayvanla ilgilidir. Onun devamı için lüzumlu bir şeydir (Türkmen, 2012: 97).

2. Divânü Lûgâti't-Türk'te Hayvan Adları

Bazı eserler, içerdikleri bilgiler ve taşıdıkları mesajlar açısından milletlerin geleceğine yol gösteren kilometre taşlarıdır. Dönemi açısından Türk dilinin söz varlığını ortaya koyan eser olan Divânü Lûgâti't-Türk'te birçok hayvan adı geçmektedir:

adgır “aygır”, *adhıg* “ayı”, *arслан* “aslan”, *asrı* “kaplan”, *at* “at”, *ayayarsgu* “yarasa”, *badh* “toy kuşu”, *baybayuk* “kelebek kuşu da denilen bir kuş”, *böri* “kurt”, *çumalı* “karınca”, *ıl kuş* “atmaca”, *ıvık* “geyik”, *karakuş* “tavşancıl”, *karsak* “derisinden güzel kürk yapılan bir hayvan”, *kaşgalak* “ördekten küçük bir su kuşu”, *kaz* “kaz”, *kelegü* “tarla sığıanı cinsinden bir hayvancık”, *kepli* “yarasa, gece kuşu”, *keyik* “geyik, yaban hayvanı”, *kıl kuş* “ördeğe benzer bir kuş, ilkbaharda gelir”, *kuzgun* “kuzgun”, *semürgük* “bülbüle benzer kuş”, *sıçgan* “fare, sığıanı”, *sırıçga* “çekirge”, *siñek* “sinek”, *yabakulak* “baykuş”, *yılan* “yılan”, *kiş* “samur”, *koy* “koyun”, *kuş* “kuş, bütün kuşların adıdır”, *kuzgun* “kuzgun”, *küzün* “kendisiyle serçe kuşu, tarla sığıanı, köstebek gibi şeyler avlanan sığıanı cinsinden bir hayvan”, *merdek* “ayı yavrusu”, *pars* “pars”, *porsmuk* “porsuk”, *sanduvaç* “bülbul”, *sankur* “sankur kuşu, yırtıcı kuşlardan biri”, *semürgük* “bülbüle benzer kuş”, *sıgır* “sıgır, büyük baş hayvanlar”, *sugur* “kelere benzer bir çeşit ada tavşanı”, *sukak* “beyaz geyik”, *süwlin* “sülün”, *şa* “alacalı bir kuş”, *tadun* “bir yaşındaki buzağı”, *tartar* “kumruya benzer kuş”, *tavışgan* “tavşan”, *taygan* “tazi”, *tewi kuş* “deve kuşu”, *tilkü* “tilki”, *toy* “toy kuşu”, *turıga* “turga kuşu, bir çeşit serçe”, *ürng kuş* “akdoğan”, *yabakulak* “baykuş”, *yangan* “fil”, *yun kuş* “tavus”, *yund* “at” (İlhan ve Şenel, 2008a: 263-264).

3. Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları

Türk dilinin kilometre taşlarından bir diğeri olan Kutadgu Bilig de hayvan adları açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Bozkaplan, Kutadgu Bilig'de geçen hayvan adlarının toplam sayısının 395 olduğunu belirtmektedir. Bu 395 işaretleme 79 çeşit hayvandan oluşturulmuştur (2007: 1118).

arkun “yaban aygırıyla evcil kısraktan olan cins at”, *böri* “kurt”, *buka* “boğa”, *bulak* “haşarı at”, *butu* “deve yavrusu, potuk”, *büke* “ejderha”, *çumguk* “ayağı ve başı kızıl, kanadında ak tüy olan karga, ala karga”, *esri* “kaplan”, *imga* “dağ keçisi”, *ıvık* “kayalıklarda yaşayan geyik”, *kak* “kaz”, *kaysarı* “bir kuş çeşidi”, *kevel* “arap atı, küheylan”, *konguz* “böcek”, *korday* “kuğu kuşu”, *koy* “koyun”, *kökiş* “bir kuş çeşidi”, *köçüt* “göç atı”, *kutuz* “yaban sığırı”, *külmiz* “karaca”, *muygak* “dağ keçisi, geyik”, *rây-ı hindi* “bir kuş adı”, *sandvaç* “bülbul”, *semürgük* “serçe”, *sukak* “ak geyik”, *sükiç* “kuş”, *titir* “dişi deve”, *tiyin* “sincap”, *todlıç* “bir kuş”, *ud* “öküz”, *ügi* “baykuş” (Bozkaplan, 2007: 1112-1118) bu isimlerden bazılarıdır.

Maniheist Uygurlara ait “İrk Bitig” adlı eserde 37 adet hayvan işaretlemesi tespiti yapılmıştır: *adğır* “aygır”, *adığ* “ayı”, *amğa* “yaban keçisi”, *at* “at”, *bars* “pars, kaplan, leopar”, *bi* “kısrak”, *boymul toğan* “bir tür doğan”, *böri* “kurt”, *buğra* “erkek deve”, *buzaga* “buzacağı”, *çekik* “toygar kuşu”, *elik* “erkek ceylan”, *iñek* “inek”, *iñen* “dişi deve”, *kara kuş* “kartal”, *kekük* “bir tür doğan veya kartal” *kiyik* “yaban hayvanı, geyik”, *koñ* “koyun”, *kuğu* “kuğu”, *kulun* “tay”, *kumursğa* “karınca”, *kuş* “kuş”, *kuzğun* “kuzgun, kara karga”, *öküz* “öküz”, *sıgun* “erkek geyik”, *tabışğan* “tavşan”, *tebe* “deve”, *tığ* “doru, doru at”, *tilkü* “tilki”, *titir* “dişi deve”, *toğan kuş* “doğan”, *toñuz* “domuz”, *turña kuş* “turna”, *üpgük* “ibibik, hüthüt kuşu”, *yargun kiyik* “bir geyik türü”, *yılan* “yılan”, *yunt* “at” (Aydoğanlar, 2012: 27-28).

4. On iki Hayvanlı Türk Takvimi

Uzak Doğu’dan Orta Asya’ya birçok coğrafyada görülen On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nin astrolojik boyutundan ziyade kültürel boyutu daha fazla önem taşımaktadır.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nin ortaya çıkışını Kaşgarlı Mahmud Divânü Lûgâti’t-Türk’te şu şekilde anlatmaktadır:

Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine bu iş için Hakan ulusuyla geneş (muşavere) yapar ve kurultayda ‘biz bu tarihte nasıl yanıldıksa, bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; öyle ise, biz şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anlayalım bu, aramızda unutulmaz bir andak olarak kalsın’ dedi. Ulus, Hakanın bu önergesini onayladı. Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarını ‘ılsu’ya doğru sürsünler diye emreder. Bu, büyük bir ırmaktır. Halk bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar; bir takım hayvanlar suya atılırlar; on ikisi suyu geçer; her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi sıçan ‘sıçan’ imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmış (Atalay 2006: 345).

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin kaynağı hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Kara, Osman *Turan'ın* görüşünden hareketle bu takvimin Türk kaynaklı olduğunu şu cümlelerle aktarmaktadır:

Bir diğer takvim çeşidi ise, Asya toplumlarının ortak yıl hesaplama sistemi olduğu anlaşılan "On İki Hayvanlı Takvim"dir. Doğu dünyasında Çinlilere ait olduğu düşünülen bu takvim Türk bilim adamları ve bazı Batılı bilim adamlarına göre Türklere aittir. Edouard Chavannes'in *Le Cycle turc des Douze Animaux* (On İki Hayvanlı Türk Takvimi) adlı araştırmasına göre Asya'da kullanılan "On İki Hayvanlı Takvimi" Türklere ait bir takvim sistemi idi ve Çinliler bu takvimi Türklerden almıştır. Chavannes, bu yüzden de araştırmasının adını On İki Hayvanlı Türk Takvimi koymuştur (Kara, 2006: 332; Turan, 2004: 15-16).

Tavkul, konuyla ilgili yazdığı makalesinde On iki Hayvanlı Takvim'in kökeninin çok da önemli olmadığını, birçok kültürde ortak olarak görülmesinin önemli olduğunu vurgulayarak; "her kültür yabancı kültür unsurlarını kendi toplumsal bünyesine uyum sağlayacak şekilde özümseyerek alır" görüşünü belirtir.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin Türk milletiyle birlikte aynı coğrafyalarda aynı havayı solumuş diğer milletlerin kültürlerinde de bir takım değişikliklerle yer alması tabii bir hadisedir.

5. Hayvan Adlarının Farklı Alanlarda Kullanılması

Hayvan adları sadece bitki işaretlemelerinde kullanılmamaktadır. Farklı alanlarda hayvan işaretlemelerinden yararlanılarak adlar oluşturulmuştur:

Araç gereç adlarında: "balıkgözü (halka), deveboynu (boru), domuztırnağı (kanca), horozayağı (burgu), kargaburnu (alet), kedigözü (lamba), leylekgagası (alet), sıçankuyruğu (törpü), gagaburun (gemi), kancabaş (kayık), adayavrusu (tekne) vb. (YK, 2009: 21).

Yemek adlarında: "keditili (bisküvi), tavukgöğsü (tatlı), bülbülyuvası (tatlı), kuşlokumu (kurabiye) vb." (YK, 2009: 22).

Biçim, tarz, tür, motif vb. adlarda: "ayıbacağı (yelken biçimi), balıksırtı (desen), eşeksırtı (çatı biçimi), kazkanadı (oyun), kırlangıçkuyruğu (işaret), koçboynuzu (desen), köpekkuyruğu (yağlı güreş), sıçandişi (dikiş), turnageçidi (fırtına) vb. (YK, 2009: 22).

Gök cisimlerinin adlarında: "Arıkovanı (yıldız kümesi), Büyükayı (yıldız kümesi), Küçükayı (yıldız kümesi) vb." (YK, 2009: 22).

Renk adlarında: “devetüyü, fildişi, ördekbaşı, ördekgagası, tavşanağzı, tavşankanı, turnagözü vb.” (YK, 2009: 22).

Argo kelimelerin oluşturulmasında: Hayvanlar öne çıkan özelliklerine göre anlam aralığında birtakım kelimelerle veya tek başlarına argo ifade etmektedir. Tilkinin kurnazlığı, sazanın oltaya takılması, çakalın hırçınlığı kavramdan çağrışıma anlam aralığı oluşturmaktadır.

Türkiye Türkçesinde angut, bildircin, keklik, kerkenez gibi kuşlardan tavuk, hindi, ördek, kaz gibi kümes hayvanlarına; keçi, kuzu, inek, öküz gibi büyük ve küçük baş hayvanlardan, ayı, çakal, geyik gibi yaban hayvanlarına ve kefal, sazan, uskumru gibi balık adlarına varıncaya kadar pek çok hayvan adı argo kullanıma sahiptir (Sağlık, 2009: 17).

6.1. Hayvana veya Hayvan Organına Benzetilerek Yapılan Bitki İşaretlemeleri

Türkler geçmişten geleceğe taşıdıkları eserlerde kullandıkları hayvan adlarını, daha sonra oluşturdukları eserlerde başka varlık ve nesnelerin işaretlemesinde de kullanmışlardır. Bu işaretlemelerden bir tanesi de hayvan veya hayvan organına benzetilerek yapılan bitki işaretlemesidir: akrepkuyruğu (TVKS), aslanağzı (GTS), buzağıburnu (TVKS), serçebaşı (TVKS), serçedili (LME), keçiboynuzu (GTS), keçikulağı (TVKS), kedyüzü (TVKS), koçtaşağı (TBAS), köpekpençesi (TVKS), kurtağzı (TVKS), kurtayağı (GTS) vb.

Bazı hayvan adlarında ise bitki adlarıyla ortak kullanıma gidilmiştir. “Akbaş” işaretlemesi hayvan adlarında “akbaba, deniz kazı, şahinden büyük bir av kuşu” anlamlarında kullanılırken; bitki adlarında “papatya, civanperçemi, bir cins buğday” anlamlarında kullanılmıştır. Benzer işaretleme insan için “ak başlı, ak saçlı” şeklinde “bilge kişi, ak sakal” kavram alanında çağrışım oluşturmuştur. Dolayısıyla farklı türlerin işaretlemelerinde aynı benzetme yönü kullanılarak kalıp işaretleme yoluna gidilmiştir. Bu işaretlemelerde benzetme yönüyle birlikte kültürün doğrudan etkisi vardır. Akbaba kuşunun karşılığı “akbaş” işaretlemesi Çince “KOU TOU TIAO” şeklindedir. Kelime olarak “köpek kafalı akbaba” anlamındadır. Bu kuşların en büyüğü olarak ifade edilmektedir (Ross, 1994: 16). Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan “kartal” (Ögel, 1989: 569), kavram aralığında “ak başlı”yı çağrıştırırken Çin kültür ve mitolojisinde “köpek” (Ögel, 1989: 561), aynı kavram aralığında farklı çağrışımlar ortaya çıkarmaktadır.

6.2. Hayvan Besini Olmasından Hareketle Yapılan İşaretleme

Bitki adlandırmalarının bir kısmında hayvan besini olmasından kaynaklanan bir işaretleme söz konusudur: at baklası (TVKS), eşek otu (GTS), keklik otu (TBAS), kedi otu (GTS), deve diken (GTS) vb.

Eşek kelimesiyle türetilen bitki adlandırmalarının büyük bir kısmı “yaban” kelimesinin kavram alanında oluşturulmuştur: eşek çayı (TBAS), eşek enginarı (TKVS), eşek hardalı (TKVS), eşek hıyarı (GTS), eşek kekiği (TBAS), eşek kengeri (TKF), eşek lalesi (TBAS), eşek madımağı (TBAS), eşek marulu (GTS), eşek maydanozu (GTS), eşek navruzu (TBAS), eşek razıyanesi (LME), eşek turpu (TKF).

Hayvan adlarında çeşitliliği artıran önemli özelliklerden bir tanesi de aynı cins hayvanın küçüğü, yavrusu, erkeği, dişi için ayrı adlandırmalara gidilmesidir. Özellikle Türkçede belirgin olarak karşılaşılan bu durum hayvanlarla ilgili kelime sayısını artırmaktadır: Sığır “*inek, öküz, tosun, dana, buzağı, manda, camış*”; keçi “*teke, oğlak, çebiş*” vb.

Bazı hayvanlar kültür içerisinde önemli bir yere sahip olurken, bazıları ise gerek hayvanın diğer hayvanlar içerisindeki yaşayış şekli, gerekse dinî inançtaki yeri münasebetiyle kültürde yer bulamamışlardır. “Domuz” bir hayvan adı olarak dilde “*hınzır*” kelimesiyle karşılanırken; “domuzhınzır” şeklinde bitki işaretlemesine de gidilmiştir. “Kazaklar arasında da on iki hayvanlı Türk takvimi hakkında oldukça zengin inanç halkaları oluşmuştur. Domuz yılında doğan Kazaklar bu hayvanın adını gizlemekte ve doğum yılı sorulduğunda ‘Kara Geyik’ demektedirler” (Türkmen, 2012: 99).

Hayvan adlarından yararlanılarak oluşturulan 595 adet bitkinin adlandırılmasında, 73 Türkçe, 8 Farsça, 5 Arapça, 1 Hintçe, 1 İspanyolca toplam 88 hayvanın adından yararlanılmıştır:

“*akbaba, akrep, arı, aslan, at, ayı, balık, beygir, bildircin, bit, boğa, buzağı, bülbül, camış, canavar, ceylan, çakal, çıyan, dana, deve, domuz, dudu, engerek, enik, eşek, fare, fil, geyik, güvercin, horoz, hüthüt, inek, it, kanarya, kangal, kaplan, kaplumbağa, karga, karınca, kartal, katır, kaz, keçi, kedi, keklik, kelebek, kene, kertenkele, kırlangıç, kirpi, koç, koyun, köpek, kunduz, kurbağa, kurt, kuş, kuzgun, kuzu, leylek, manda, maymun, oğlak, öküz, örümcek, papağan, pire, pisik, porsuk, saka, serçe, sıçan, sığır, sırtlan, sinek, solucan, tahtakurusu, tarlakuşu, tavşan, tavuk, tay, teke, tirtul, tilki, tosağa, tosun, turna, yılan*”.

7. Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları

Kaynak Hayvan Adı	Latince Adı	Köken	Bitki Adı
akbaba	<i>(Vultur monachus)</i>	T.	Akbaba “akbabaç” (TTAS).
akrep	<i>(Scorpio)</i>	T.	Akrep otu (LME), akrepkuyruğu (TVKS).
arı	<i>(Apis mellifica)</i>	T.	Arı çiçeği (TBAS), arı gülü (TBAS), arı otu (TTAS), arıburnu (BBS), arıkovani çiçeği (TVKS), arıgötü (TTBA), arısamani (TTBA), arıpürü (TVKS).

aslan	<i>(Felis leo)</i>	T.	Adi aslandışi (TYÇ), aslanağzı (GTS), aslanayağı (TBAS), aslandışi (TBAS), aslankulağı (TBAS), aslankuyruğu (GTS), aslanpençesi (GTS), gümüş aslanpençesi (TVKS), yumrulu aslandışi (TYÇ).
at	<i>(Equus caballus)</i>	T.	At baklası (TVKS), at börülcesi (TVKS), at dikenı (TBAS), at elması (GTS), at kasnısı (TVKS), at kestanesi (GTS), at nanesi (TVKS), atgözü (TVKS), atkulağı (TVKS), atkuyruğu (TVKS), atnalı (TVKS), attersi (TVKS), atyaran (TVKS).
ayı	<i>(Ursus arctos)</i>	T.	Ayı çiğdemi (TBAS), ayı baldıranı (TVKS), ayı çileği (TBAS), ayı elması (BTS), ayı eriği (TBAS), ayı gülü (LME), ayı mantarı (BS), ayı otu (TBAS), ayı razyanesi (YBS), ayı rezenesi (TVKS), ayı sarmaşığı (TVKS), ayı soğanı (BS), ayı şalgamı (TVKS), ayı üzümü (LME), ayı yemişi (TBAS), ayı yoncası (TVKS), ayıdanası (TBAS), ayıeli (LME), ayıköşkü mantarı (TBAS), ayıkulağı (LME), ayıpençesi (LME), tüylü ayıpençesi (TYÇ).
balık	<i>(Pisces)</i>	T.	Balık çiçeği (YBS), balık otu (GTS), balıkzehri otu (TVKS), yabancı balık otu (TVKS).
beygir	<i>(Eguus)</i>	Far.	Beygirkuyruğu (TVKS).
bıldırcın	<i>(Coturnix coturnix)</i>	T.	Bıldırcın otu (LME).
bit	<i>(Pediculus)</i>	T.	Bitli ot (TVKS), bit otu (TVKS), tahtabiti otu (TVKS).
boğa	<i>(Bos taurus)</i>	T.	Boğa dikenı (LME), boğa yaprağı (TVKS).
buzağı	<i>(Vitulus)</i>	T.	Buzağı otu (TBAS), buzağıburnu (TVKS),
bülbül	<i>(Luscinia megarhynchos)</i>	Far.	Bülbül otu (TVKS).
camış¹	<i>(Bubalus bubalis)</i>	T.	Camış baklası (TVKS), camışmemesi (TBAS).
canavar	<i>(Monstrorum)</i>	Far.	Anadolu canavar otu (TBAS), canavar otu (GTS).
ceylan	<i>(Gazella dorcas)</i>	Far.	Ceylan çiçeği (TTBA).
çakal	<i>(Canis aureus)</i>	Far.	Çakal armudu (TBAS), çakal çiğdemi (TBAS), çakal eriği (GTS), çakalboğan (GTS).
çıyan	<i>(Scolopendra cingulata)</i>	T.	Çıyancık (TVKS), çıyan otu (TBAS), çayan otu (ATBT).

¹ Türk Dil Kurumu Ağızlar Sözlüğü'nde "manda" anlam karşılığı verilen "camış" kelimesi, Terceme-i Kitâbü'l-Filâha'da "huysuz, hırçın at" olarak anlamlandırılmıştır: "şol at ki binmege komayup ve köstek ve burka ve torva ve uyan ve eyer ve pâlân ve säyir bunun gibilerden men ederse şemûs dirler ki ämme-i halk çamiş dir" (Aydın, 2012: 161).

dana	<i>(Vitulus)</i>	T.	Danaayağı (GTS), danabağırtan (TVKS), danaburnu (TVKS), danagöbeği (TVKS), danakıran (TBAS).
deve	<i>(Camelus)</i>	T.	Beyaz deve dikenini (TVKS), büyük deve dikenini (TVKS), deve dikenini (GTS), deve elması (LME), deve gengeli (TBAS), deve gülü (TBAS), deve kengeli (TVKS), deve mercimeği (TBAS), deveci dikenini (TVKS), deveçökerten (TBAS), devedili (TVKS), devegözü (GTS), devekulağı (TVKS), develangır (TVKS), develi otu (TVKS), develik (TTAS), develik otu (TBAS), devetabanı (BS).
domuz	<i>(Susacrofa domestica)</i>	T.	Domuz ayrığı (BS), domuz baklası (BS), domuz dikenini (GTS), domuz elması (TVKS), domuz eriği (TBAS), domuz lahanası (TBAS), domuz otu (GTS), domuz pıtrağı (TBAS), domuz rezenesi (TVKS), domuz soğanı (TBAS), domuz turpu (TBAS), domuzacıyağı (GTS), domuzayağı (TVKS), domuzekmeği (TVKS), domuzhınzır (TVKS), domuzkökü (TVKS), domuzkuyruğu (TVKS).
dudu	<i>(Psittacus)</i>	Far.	Duduburnu (TTBA).
engerek	<i>(Vipera aspis)</i>	T.	Adi engerek otu (TYÇ), engerek otu (GTS).
enik	<i>(Canis familiaris)</i>	T.	Kızıl enik (TBAS).
eşek	<i>(Equus asinus)</i>	T.	Eşek çayı (TBAS), eşek çiçeği (TKVS), eşek dikenini (TTAS), eşek enginarı (TKVS), eşek gevreği (TBAS), eşek gömeci (TBAS), eşek gülü (LME), eşek hardalı (TKVS), eşek helvası (TBAS), eşek hıyarı (GTS), eşek kekiği (TBAS), eşek kengeri (TKF), eşek kömüdeği (TBAS), eşek közlemesi (TBAS), eşek lalesi (TBAS), eşek madımağı (TBAS), eşek marulu (GTS), eşek maydanozu (GTS), eşek navruzı (TBAS), eşek otu (GTS), eşek papatyası (TBAS), eşek razıyanesi (LME), eşek turpu (TKF), eşekkulağı (GTS).
fare	<i>(Mus musculus)</i>	Ar.	Fare dikenini (TBAS), fare otu (GTS), farekulağı (GTS).
fil	<i>(Elephas)</i>	Ar.	Filkulağı (TTBA).
geyik	<i>(Cervus elaphus)</i>	T.	Geyik (TTAS), geyik dikenini (GTS), geyik elması (TVKS), geyik lalesi (TBAS), geyik otu (GTS), geyik sarmısağı (TVKS), geyik zırâsı (TKFZ) geyikdili (GTS), geyikgöbeği (TVKS), küçük geyik otu (TYÇ).
güvercin	<i>(Columba)</i>	T.	Göğercinayağı (LME), güvercin otu (TVKS), güvercin üzümü (TYÇ).
horoz	<i>(Gallus gallus)</i>	Far.	Horoz fasulyesi (GTS), horoz gülü (TBAS), horoz mantarı (GTS), horoz otu

			(TVKS), horozayağı (TVKS), horozcuk (TVKS), horozcuk otu (GTS), horozgözü (GTS), horozhayası (TVKS), horozibiği (GTS), horozkarası (GTS), horoztarağı (TVKS).
hüthüt²	(<i>Upupa epops</i>)	Ar.	Hüthütgözü (TVKS).
inek	(<i>Bos primigenius</i>)	T.	İnek buğdayı (TVKS), inek çiçeği (TVKS), inek otu (TYÇ), inek sabun otu (TVKS), inekgözü (TVKS), kırmızı inek buğdayı (TYÇ).
it	(<i>Canis familiaris</i>)	T.	İt alıcı (TBAS), it cumurdu (TBAS), it gülü (TTAS), it hıyarı (GTS), it inciri (TBAS), it kabağı (TBAS), it kişnişi (TBAS), it labadası (TVKS), it menekşesi (TVKS), it nanesi (TTAS), it papatyası (TVKS), it sarımsağı (TBAS), it soğanı (TBAS), it üzümü (LME), itboğan (TBAS), itboncuğu (TBAS), itburnu (GTS), itdili (TVKS), itkaçıran (TVKS), itkeseeri (TVKS), itkuyruğu (GTS), itöldüren ot (LME), itsidiği (TVKS), itsineği (YBS), itsiyeyi (TVKS), ittaşağı (LME).
kanarya	(<i>Serinus canaria</i>)	İsp.	Kanarya çiçeği (GTS), kanarya otu (GTS), kanariya “kanarya sarmaşığı” (TKFZ).
kangal³	(<i>Canis familiaris</i>)	T.	Ala kangal (TBAS), deve kangalı (TBAS), eğik başlı kangal (TYÇ), tüysüz gümüşi kangal (TYÇ), kangal dikenli (TVKS).
kaplan	(<i>Felis tigris</i>)	T.	Gögenkaplan (LME), kaplan çiçeği (TVKS), kaplan elçesi (LME), kaplan kuyruğu (LME), kaplan otu (TVKS), kaplan zambağı (TVKS), kaplanboğan (GTS), kaplanpostu (TVKS).
kaplumbağa	(<i>Testudo</i>)	T.	Kaplumbağa otu (TBAS).
karga	(<i>Corvus</i>)	T.	Karga bostanı (TBAS), karga cevizi (TBAS), karga döleği (TBAS), karga düveleği (TKF), karga düvleği (TKFZ), karga keleği (TBAS), karga kozağı (TBAS), karga otu (BBSD), karga sarımsağı (TVKS), karga soğanı (TVKS), karga üzümü (TYÇ), kargaayağı (TVKS), kargabardağı (TVKS), kargabüken (GTS), kargadelen (BBSD), kargaözü (TVKS), kargaibiği (TBAS), kargaiğnesi (TVKS), kargasabunu (TBAS).
karınca	(<i>Formica</i>)	T.	Karınca otu (LME).
kartal	(<i>Aquila</i>)	T.	Kartal ağacı (GTS), kartaleğreltisi (TBAS), kartallı eğrelti otu (TTBA).

² Çavuş kuşu.

³ Karadağ, “Kangal” yer adının, Kıpçaklarda bir Türk boyu ile Peçenek Türk topluluğu içinde yer alan Kanglar’dan (*Kangar, Kangıl, Kangdı, Kanglı*) geldiğini ifade ederek, Kangların Anadolu’ya gelirken yanlarında getirdiği “kangal” çoban köpeğiyle ilişkilendirir. Yörede yetişen “kangal” bitkisinden hareketle yer adı oluşturulmasının çok basit olacağını ifade eder (2002: 34, 36, 42).

katır	<i>(Equus mulus)</i>	T.	katır çiçeği (TBAS), katır çiğdemi (TBAS), katırazığı (TBAS), katırdaşağı (TBAS), katırkulağı (TVKS), katırkuyruğu (GTS), katırkuyruğu otu (TVKS), katırtırnağı (GTS).
kaz	<i>(Anser anser)</i>	T.	Kaz teresi (TVKS), kazayağı (GTS), kazayak (TBAS), Kazdağı çayı (TBAS), Kazdağı köknarı (BS), Kazdağı meşesi (BS), kazgagası (TBAS), kazıyak (TBAS), kazparmak otu (TVKS), su kazayağı (TBAS).
keçi	<i>(Capra hircus)</i>	T.	Keçi alıcı (TBAS), keçi çağlası (TBAS), keçi eğirtmeci (LME), keçi geveni (TBAS), keçi körmene (TBAS), keçi lahanası (TVKS), keçi mantarı (GTS), keçi marulu (TBAS), keçi mayasıl otu (YBS), keçi otu (TVKS), keçi söğüdü (GTS), keçi yemişi (GTS), keçiayağı (TVKS), keçibiciği (TBAS), keçiboynuzu (GTS), keçikulağı (TVKS), keçimemesi (GTS), keçisakalı (GTS), keçisedefi (GTS), keçisedef otu (TVKS), keçitaşağı (TBAS), keçitırnağı (LME), yalancı keçi (TVKS), yalancı keçik otu (TVKS).
kedi	<i>(Felis domesticus)</i>	T.	Kedi dutu (TBAS), kedi nanesi (GTS), kedi otu (GTS), kediyayağı (GTS), kediyası (BBS), kedibağırşağı (BBS), kedibaşı (TVKS), kedibiciği (TVKS), kedicırnağı (TBAS), kedinağı (BBS), kedigözü (TBAS), keditaşağı (KBS), keditırnağı (TBAS), keditırnağı mantarı (TBAS), kediyayağı (BBS), kedyüzü (TVKS), kırmızı kedi otu (TBAS).
keklik	<i>(Perdix perdix)</i>	T.	Keklik çiğdemi (TBAS), keklik otu (TBAS), keklik üzümü (TVKS), keklikgözü (TBAS), yabancı keklik otu (TVKS).
kelebek	<i>(Papilio)</i>	T.	Kelebek çalı (TYÇ), kelebek çiçeği (GTS), kelebek otu (GTS), kelebek sarmaşığı (BBS).
kene	<i>(Ixodes ricinus)</i>	T.	Kene ağacı (TBAS), kene otu (GTS).
kertenkele	<i>(Lacertus)</i>	T.	Kertenkelegözü (TVKS), kertenkelekuyruğu (TVKS).
kırlangıç	<i>(Hirundo)</i>	T.	Kırlangıç otu (GTS), kırlangıçkuyruğu (TVKS).
kirpi	<i>(Erinaceus europaeus)</i>	T.	Kirpi diken (TVKS), kirpi hıyarı (TVKS), kirpibaşı (TVKS), tüysüz kirpibaşı (TYÇ).
koç	<i>(Ovis aries)</i>	T.	Koç mantarı (TBAS), koç otu (TBAS), koçboynuzu (LME), koçboynuzu otu (TVKS), koçkuyruğu (TBAS), koçkuz (TBAS), koçkuzu (TBAS), koçlama mantarı (TBAS), koçtaşağı (TBAS), küçük koç mantarı (TBAS).
koyun	<i>(Ovis aries)</i>	T.	Koyun baklası (GTS), koyun çiçeği (TBAS), koyun fındık ağacı (YBS), koyun mantarı (GTS), koyun otu (TBAS), koyun pıtrağı (TVKS), koyun sarmaşığı (BBS), koyun yavşanı

			(TVKS), koyunekmeği (TBAS), koyungöbeği (GTS), koyungözü (GTS), koyunkıran/öldüren (LME), koyunyumağı (TBAS).
köpek	(<i>Canis familiaris</i>)	T.	Köpek elması (TBAS), köpek gülü (TBAS), köpek inciri (TBAS), köpek kavunu (TVKS), köpek lahanası (TVKS), köpek marulu (TVKS), köpek maydanozu (TVKS), köpek menekşesi (TYÇ), köpek otu (TBAS), köpek papatyası (TBAS), köpek sarımsağı (TTAS), köpek soğanı (TTAS), köpek üzümü (TVKS), köpekayası (GTS), köpekdişi (TVKS), köpeklolosu (TBAS), köpekmemesi (TBAS), köpeköldüren (TVKS), köpekpençesi (TVKS), köpeктаşağı (TBAS), köpekzehiri (TVKS), köstüköpeği (TVKS).
kunduz	(<i>Castor fiber</i>)	T.	Kunduzavı (TVKS), kunduzbuğday (TTAS), kunduzhayası (LME), kunduzkökü (TVKS).
kurbağa	(<i>Rana</i>)	T.	Kurbağa otu (GTS), karakurbağa otu (TVKS), kurbağa yarpuzu (TVKS), kurbağa yosunu (LME), kurbağakaşığı (TVKS), kurbağapislığı (TBAS), kurbağazehri (GTS).
kurt	(<i>Canis lupus</i>)	T.	Kurt baklası (GTS), kurt böğürtleni (TBAS), kurt mantarı (GTS), kurt otu (TBAS), kurt soğanı (TBAS), kurtağı (TVKS), kurtayağı (GTS), kurtbağı (TBAS), kurtbağrı (GTS), kurtbaharı (TBAS), kurtboğan (GTS), kurtkirişi (TBAS), kurtkökü (TVKS), kurtkulağı (KBS), kurtluca (GTS), kurtmeç (TBAS), kurtpençesi (GTS), kurtturnağı (TBAS).
kuş	(<i>Aves</i>)	T.	Kuş alıcı (TBAS), kuş çiçeği (TVKS), kuş elması (TBAS), kuş eriği (TBAS), kuş fesleği (TVKS), kuş fiği (TYÇ), kuş iğdesi (GTS), kuş karabuğdayı (TVKS), kuş kerdemesi (TBAS), kuş kirazı (GTS), kuş lalesi (TBAS), kuş mancası (TBAS), kuş otu (GTS), kuş üzümü (GTS), kuş yemi (GTS), kuşağı (TVKS), kuşburnu (GTS), kuşburnu giliği (TBAS), kuşburnu kokocu (TBAS), kuşçubuğu (TBAS), kuşdili (TBAS), kuşekmeği (KBS), kuşgözü (TBAS), kuşkanadı (LME), kuşkonmaz (KBS), kuşkonmaz (TVKS), kuşkuş otu (TBAS), kuşmak (TBAS), kuşulak (TBAS), kuşübüğü (TVKS), kuşyüreği (TBAS).
kuzgun	(<i>Corvus corax</i>)	T.	Kuzgun otu (LME), kuzgunayağı (LME), kuzgunkılıcı (GTS).
kuzu	(<i>Ovis aries</i>)	T.	Kuzu gevreği (TBAS), kuzu kestanesi (GTS), kuzu kişnişi (TBAS), kuzu mantarı (GTS), kuzu otu (TBAS), kuzu pıtrağı (TBAS), kuzu sarmaşığı (GTS), kuzubaşı (TBAS), kuzudili (TVKS), kuzugöbeği (GTS), kuzukemirdi

			(TBAS), kuzukıran (TBAS), kuzukulağı (TKFZ), küçük kuzukulağı (TVKS).
leylek	(<i>Ciconia ciconia</i>)	Far.	Leylekayağı (TBAS), leylekburnu (TBAS), leylekgagası (TBAS), leylekkakacı (TVKS).
manda	(<i>Buffelus</i>)	Hint.	Mandadili (TBAS), mandakulağı (TBAS).
maymun	(<i>Primates</i>)	Ar.	Maymun orkidesi (TYÇ).
oğlak	(<i>Capra hircus</i>)	T.	Oğlakkulağı (TBAS).
öküz	(<i>Bos primigenius</i>)	T.	Öküzçanı (TVKS), öküzdili (GTS), öküzgöbeği (TBAS), öküzgötü (TBAS), öküzgözü (GTS), öküzpörçüğü (TBAS).
örümcek	(<i>Aranea</i>)	T.	Örümcek çiçeği (TVKS), örümcek otu (TVKS), örümcek zambağı (TVKS).
papağan	(<i>Psittacus</i>)	Ar.	Papağanyemi (GTS).
pire	(<i>Pulex</i>)	T.	Pire otu (GTS), pirekapan (GTS), pirelik (TVKS).
pisik	(<i>Felis domesticus</i>)	T.	Pisik otu (GTS), pisikcırnağı (TBAS), pisiktaşağı (TTAS), pisiktetliği (TBAS), pisipisi otu (GTS), pisipisi (TBAS), pissikpahlası (TVKS).
porsuk	(<i>Meles meles</i>)	T.	Porsuk ağacı (GTS).
saka	(<i>Carduelis carduelis</i>)	T.	Saka dikenini (TVKS).
serçe	(<i>Passer domesticus</i>)	T.	Serçe otu (TVKS), serçe yem otu (YBS), serçebaşı (TVKS), serçedili (LME).
sıçan	(<i>Rattus</i>)	T.	Sıçan dikenini (TBAS), sıçan otu (TBAS), sıçan soğanı (TKF), sıçankulağı (GTS), sıçankuyruğu (TVKS), sıçansabunu (LME), susıçanı otu (ATBT).
sığır	(<i>Bos primigenius</i>)	T.	Sığır baldıranı (TVKS), sığır dikenini (LME), sığır mantarı (TBAS), sığır otu (TBAS), sığır papatyası (TVKS), sığır sazı (TVKS), sığırdili (TKF), kırmızı sığırdili (YBS), sığırgözü (TKFZ), sığırguyruğu (TVKS), sığırkulağı (TVKS), sığırkuyruğu (TVKS), sığırsiki (LME).
sırtlan	(<i>Hyaena</i>)	T.	Sırtlanayası (TVKS).
sinek	(<i>Diptera</i>)	T.	Sinekkapan (TVKS), sinektutan (TVKS), sinek mantarı (BTS).
solucan	(<i>Vermis</i>)	T.	Solucan otu (TVKS), soğulcandüşüren (LME).
tahtakurusu	(<i>Cimex lectularius</i>)	T.	Tahtakurusu otu (TVKS).
tarlakuşu	(<i>Alauda arvensis</i>)	T.	Tarlakuşumahmuzu (TVKS).
tavşan	(<i>Lepus europeus</i>)	T.	Tavşan bezelyesi (TYÇ), tavşan elması (TBAS), tavşan kirazı (TBAS), tavşan yoncası (TVKS), tavşanağzı (GTS),

			tavşanayağı (TVKS), tavşanbıyığı (GTS), tavşancıl otu (GTS), tavşancılırtmağı (TVKS), tavşançili (TBAS), tavşandudağı (TVKS), tavşankulağı çiçeği (TVKS), tavşankulağı (GTS), tavşanmemesi (GTS), tavşanpaçası (TBAS), tavşantopu (TVKS), tavşantopuğu (TBAS), yumrulu tavşanbıyığı (TYÇ).
tavuk	(<i>Gallus gallus</i>)	T.	Tavuk çiçeği (TBAS), tavuk mantarı (TBAS), tavuk otu (TBAS), tavuk tirmiti (TBAS), tavukbacağı mantarı (TBAS), tavukgötü (TVKS), tavukgözü (TVKS), tavukpençesi (GTS), tavukyastığı (TBAS).
tay	(<i>Equus caballus</i>)	T.	Taydişi (BBSD).
teke	(<i>Capra</i>)	T.	Teke diken (GTS), teke orkidesi (TYÇ), tekesakalı (GTS), teksakal (TBAS).
tırtıl	(<i>Papilio</i>)	T.	Tırtıl otu (TVKS).
tilki	(<i>Vulpes vulpe</i>)	T.	Tilki buğdayı (TVKS), tilki kişnişi (TBAS), tilki kuskusu (BS), tilki üzümü (GTS), tilkikuyruğu (GTS), tilkişen (TBAS), tilkitaşağı (LME), tilkitırnağı (TVKS).
tosbağa⁴	(<i>Testudo</i>)	T.	Tosba otu (TBAS), tosbağa çiçeği (TVKS), tosbağa otu (TBAS), tosbağı otu (TBAS), tosgaba otu (TBAS), tosgabaçiçe (BBSD).
tosun	(<i>Bos taurus</i>)	T.	Tosunburnu (TTBA).
turna	(<i>Grus grus</i>)	T.	Mavi-kırmızı turnagagası (TYÇ), turnaayağı (GTS), turnadili (TTAS), turnagagası (GTS), yumrulu turnagagası (TYÇ).
yılan	(<i>Ophiomorus</i>)	T.	Yılan çiçeği (TBAS), yılan darısı (TBAS), yılan diken (TBAS), yılan fidanı (YBS), yılan gülü (TBAS), yılan kabağı (TVKS), yılan kökü (TBAS), yılan otu (TVKS), yılan pancarı (TBAS), yılan purçağı (LME), yılan soğanı (TYÇ), yılan sarımsağı (ATBT), yılan yoncası (TBAS), yılanbalı (TVKS), yılanbaşı (ılanbaşı) (LME), yılanbıçağı (TBAS), yılanboncuğu (ATBT), yılanbucağı (TVKS), yılanburçağı (TBAS), yılanlık (TBAS), yılanlık otu (TBAS), yılanlıcücüğü (TBAS), yılanlıkaran (YBS), yılanlıdili (GTS), yılanlıkmeği (TBAS), yılanlıkavı (TVKS), yılanlıkulağı (TKF), yılanlısakalı (TVKS), yılanlıyastığı (TKF).

⁴ Çavuş kuşu.

8. Sonuç

Türk dili ve kültürü tarihi içinde hayvan adlarını, Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Göktürk Kitabeleri ile Divânü Lûgâti't-Türk ve Kutadgu Bilig gibi eserlerde çok sayıda görülmektedir. “On İki Hayvanlı Türk Takvimi” Türklerle birlikte aynı coğrafyaları paylaşmış diğer milletlerin kültürlerinde de görülmektedir.

Türkçede birçok dilden farklı olarak aynı cins hayvanın küçüğü, yavrusu, erkeği, dişisi için ayrı adlandırmalar yapılmıştır. Türkçede belirgin olarak karşılaşılan bu durum hayvanlarla ilgili kelime sayısını artırmaktadır: Sığır “*inek, öküz, tosun, dana, buzağı, manda, camış*”; keçi “*teke, oğlak, çebiş*” vb.

Hayvan ve bitki adlandırmalarında kültürün ayırıcı özelliği rol oynamaktadır. Kültürdeki gelişmeler dilde kullanılan kelimeleri de etkilemektedir. Tarihi süreç içerisinde yaşanan din ve coğrafya değişiklikleri kültürün bir parçası olan dili önemli oranda etkilemiş ve bu durum hayvan adlarında da kendini göstermiştir. Bazı hayvanlar kültür içerisinde önemli bir yere sahip olurken, bazıları ise gerek hayvanın diğer hayvanlar içerisindeki yaşayış şekli, gerekse dinî inançtaki yeri münasebetiyle kültürde yer bulamamışlardır. “*Domuz*” bir hayvan adı olarak dilde “*hınzır*” kelimesiyle karşılanırken; “*domuzhınzır*” şeklinde bitki işaretlemesine de gidilmiştir.

Hayvan adlarından hareketle oluşturulan bitki adlandırmalarının bir kısmında hayvan ve organ adlarından birlikte yararlanılmıştır: *akrepkuyruğu, aslanağzı, aslanayağı, ayıkulağı, devedili, keçikulağı, kurtayağı, turnaayağı vb.* Çoğunlukla belirtisiz isim tamlaması yapısında (*kirpi diken, koyunekmeği, köpekmemesi, tekesakalı vb.*) oluşturulan bu tür bitki adlandırmaları, bazen de bir sıfatla nitelendirilerek belirginleştirilmektedir: *gümüş aslanpençesi, kırmızı inek buğdayı, kırmızı kedi otu, mavi-kırmızı turnagagası vb.* Adlandırmaların bir kısmında ise *-an* sıfat fiil ekinin etkin işlevi dikkat çekmektedir: *atıyaran, çakalboğan, danabağırtan, danakıran, kaplanboğan vb.*

Hayvan adlarından yararlanılarak oluşturulan 595 adet bitki adlandırmasında, 73 Türkçe, 8 Farsça, 5 Arapça, 1 Hintçe, 1 İspanyolca toplam 88 hayvanın adından yararlanılmıştır.

Kısaltmalar

Ar. Arapça

(ATBT) XIV. ve XV. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri

(BBSĐ) Osmanlıca-Türkçe Bahçe ve Bitki Sözlük Denemesi

(BS) Biyoloji Terimleri Sözlüğü

(BTS) Büyük Türkçe Sözlük

- Far.** Farsça
(GTS) Güncel Türkçe Sözlük
Hint. Hintçe
İsp. İspanyolca
(KBS) Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
(LME) Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ
T. Türkçe
(TBAS) Türkçe Bitki Adları Sözlüğü
(TKF) Terceme-i Kitabü'l-Filâha (Ziraat Kısmı)
(TKFZ) Terceme-i Kitabü'l-Filâha (Zootekni Kısmı)
(TTAS) Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü
(TTBA) Türkiye Türkçesinde Bitki Adları
(TVKS) Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden
(TYÇ) Türkiye'nin En Güzel Yaban Çiçekleri
(YBS) Yabani Bitkiler Sözlüğü
(YK) Yazım Kılavuzu

Kaynaklar

- ALKAYIŞ, M. F. (2007). *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALYILMAZ, C. (1996). Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 155-163.
- ALYILMAZ, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara.
- ATALAY, B. (2006). *Divânü Lûgâti't-Türk Tercümesi*. C. 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDIN, M. B. Z. (2011). *İbn Avvâm Terceme-i Kitabü'l-Filâha, (Ziraat Kısmı) İnceleme-Çevirimetin-Sözlük) Mütercim Muhammed b. Mustafa b. Lutfullah*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYDIN, M. B. Z. (2012). *İbn Avvâm Terceme-i Kitabü'l-Filâha, (Zootekni Kısmı) İnceleme-Çevirimetin-Sözlük), Mütercim Muhammed b. Mustafa b. Lutfullah*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYDOĞANLAR, E. (2012). Irk Bitig'de Hayvan Adları ve Hayvanlarla İlişkili Kavramlar. *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*. 2 (1), 27-30.
- BAYTOP, T. (1994). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- BOZKAPLAN, Ş. A. (2007). Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 2(4), 1110-1118.
- DOĞAN, L. (2002). Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK Yayınları, 615-659.

- GÜLENSOY, T. (1999). Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi. *Türk Dili*, 565, 3-8.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. 1-2, Ankara: TDK Yayınları.
- HAUENSCHILD, I. (1989). Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden mit den deutschen. *Englischen und russischen Bezeichnungen*, Wiesbaden.
- Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi (1978). *Yabani Bitkiler Sözlüğü, Dördüncü Sultan Mehmet Zamanı 1641-1693 M. 1051-1113 H.* (El Yazması Asıllarından Konuşma Dilimize Çevirisini Yapan: Hadiye Tuncer), 1, Ankara: Tarım Bakanlığı Yayınları.
- İLHAN, N. ve ŞENEL, M. (2008a). Divânü Lûgâti't-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları. *Turkish Studies*, 3 (1), 259-277.
- KAPLAN, M. (1988). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARA, M. (2006). Asya Toplumlarında Ortak Bir Kültür Ögesi: On İki Hayvanlı Takvim. *Proceedings of the Second International Conference of Asian Philosophical Association*, 331-341.
- KARADAĞ, H. (2002). Kangal Yer Adı ve Kangal Köpeğinin Orijini Üzerine Görüşler. *Millî Folklor*, 7 (56), 34-45.
- KAROL, S., SULUDERE, Z. ve AYVALI, C. (2010). *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*. 5. baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- KÜÇÜKER, P. (2010). Lûgat-i Müşkilât-ı Eczâ'da Türkçe Bitki Adları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 3 (11), 401-415.
- MERT, O. (2007). Kazak Türkçesi'nde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, 21-23 Mayıs, Bildiriler (Editör: Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR - Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN)*, Almatı, 297-312.
- Osmanlıca - Türkçe *Bahçe ve Bitki Sözlük Denemesi*
<http://www.middleeastgarden.com/garden/english/>? (Erişim tarihi: 14.5.2012).
- ÖGEL, B. (1989). *Türk Mitolojisi, 'Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar'*. C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖNLER, Z. (1990). 14 ve 15. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri. *Journal Of Turkish Studies (Fahir İz Armağanı)*, 14, 357-392.
- ÖZKARTAL, M. (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler). *Millî Folklor*, 24 (94), 58-71.
- ROSS, E. D. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*. (Çev. Emine Gürsoy Naskali), Ankara: TDK Yayınları.
- SAĞLIK, S. (2009). Türkmen Türkçesinde Hayvan Adlarının Olumsuz Anlamda Kullanımları Üzerine. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1 (2/1), 16-27.
- SÜMER, F. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- ŞENEL, M. ve İLHAN, N. (2008b). Av Hayvanlarının Kişi Adlarındaki Yansıması. *Av ve Avcılık Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 321-336.
- TAVKUL, U. (2007). Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), Ankara, 25-45.
- TEKİN, E. (2005). *Türkiye'nin En Güzel Yaban Çiçekleri - The Most Beautiful Wild Flowers of Turkey*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TURAN, O. (2004). *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim tarihi: 28.2.2011).
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (Erişim tarihi: 17.6.2011).
- Türk Dil Kurumu, *Türkiye Türkçesi Ağzlar Sözlüğü*, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/> (Erişim tarihi: 28.7.2011).
- Türk Dil Kurumu (2009). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKMEN, F. (2012). Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin “Ölçü Birimi” Olarak Kullanılması Hakkında. *Milli Folklor*, 24 (95), 96-102.